

Павел МІХАЙЛАЎ

“ДА СВАЙГО РОДУ ПАПЛЫВЕШ І ПРАЗ ВОДУ”

АГУЛЬНЫЯ НАЗВЫ РОДНАСЦІ І СВАЯЦТВА
Ў БЕЛАРУСКАЙ ДЫЯЛЕКТНАЙ МОВЕ

Сваяцка-роднасныя адносіны заўсёды займалі адметнае месца ў народнай культуры беларусаў. Яны маюць даўнюю традыцыю і арыгінальную тэрміналагічную сістэму, якая фармавалася адначасова з развіццём самога грамадства і разнастайных вытворча-культурных працэсаў у ім, а таксама станаўленнем сям’і як важнай сацыяльнай ячэйкі соцыуму.

Пераважная большасць агульных найменняў родных і сваякоў у беларускай дыялектнай мове суадносіцца з двума старажытнымі праславянскімі і праіндаеўрапейскімі каранямі са значэннем роднасці і сваяцтва *род* і *свой* (Фасмер, 3, 490 – 491, 583). Спынімся больш падрабязна на кожнай групе аднакараёвых назваў.

У значэнні ‘родныя, сваякі’ ў беларускай дыялектнай мове выкарыстоўваюцца як сам старажытны тэрмін *род*, так і вялікая колькасць яго разнастайных дэрыватаў: *раднiя, рoдны, радзiна, рoдзiч, рoдства (радствo), срoдства (срадствo), срoдзiчы, срoдцвеннiкi, прырoда* і многія іншыя. Тэрмін *род*, як сведчаць лексікаграфічныя і лінгвагеаграфічныя выданні, вядомы ў беларускіх гаворках амаль паўсюдна: *Баба перагаворвала наш род* (в. Галуба Мастоўскага р-на; СПЗБ, 4, 299); *З яго роду хлопца ўзялі хацелі за шаўца вучыць* (в. Альхоўка Наваградскага р-на; СПЗБ, 4, 299); *Іх род усей такі прывышчы* (в. Нагародавічы Дзятлаўскага р-на; Сцяш-ковіч-72, 425); *Іх увесь род талей* (в. М. Багацькаўка Мсціслаўскага р-на; Бялькевіч, 389); *Адзін ён сірыта: німа ў яго ні роду, ні плоду* (в. Вербж Чэрыкаўскага р-на; Бялькевіч, 289); *Яна с харошага роду вышла* (в. Вецярэвічы Пухавіцкага р-на; СПЗБ, 4, 299); *Зосталася без роду, ек буліночка ў полі сама* (в. Старажоўцы Жыткавіцкага р-на; ТС, 4, 293); *Эта рэдка такі род е, шчо друг друга не пакідае* (в. Дзяражычы Лоеўскага р-на; Янкова, 310); *Пусці, міленькі, до броду по воду, до броду по воду побачыць роду* (з песні; в. Тонеж Лельчыцкага р-на; Кучук-Малюк, 117). Слова *род* у значэнні ‘родныя, сваякі’ – норма сучаснай беларускай літаратурнай мовы: *Сумотна і тужліва рабілася на сэрцы, быццам я застаўся без роду, без сваяцтва, адзін на ўвесь белы свет* (Р. Сабаленка; ТСБМ, 4, 711).

З ліку дэрыватаў агульнабеларускае пашырэнне мае тэрмін *раднiя* (фанет. *роднiя, раннiя, рыднiя* і інш.): *Дзе якая раднiя – усюды яна абойдзiць* (в. Груздава Пастаўскага р-на; СПЗБ, 4, 241); *Акрома раднi ў нас нікога на свадзбi німа* (в. Буды Верхнядзвінскага р-на; СПЗБ, 4, 241); *Раднiя раднiей, а што стоiць, дык стоiць* (в. Навікі Віцебскага р-на; Каспяровіч, 262); *Іванiха мне блiзкiя рыднiя: эта ж мае цёткi дычка* (в. Затоны Горацкага р-на; Бялькевіч, 380); *Раднiя да паўднi а як сонца зайдзiя, дык і чорт яе знайдзiя* (прыказка; Лагойшчына; Варлыга, 110); *Ён жа тубе ня раднiя, што ты яго поiш* (в. Старына Чэrvенскага р-на; Шатэрнік, 240); *Вон з дыла не ўпай – е роднiя нейкая* (в. Луткі Столінскага р-на; ТС, 4, 245); *З свого села побачыць собачу і ло роднiя* (прымаўка; в. Крэмна Жыткавіцкага р-на; ТС, 4, 295). Толькі на Уздзеншчыне гэты тэрмін ужываецца з націскам на першым складзе *рoднiя*, што можа сведчыць, відавочна, пра ўплыў польскай мовы: *Ва ўсiх роднiя нейкая е, а я адна* (в. Каменка Уздзенскага р-на; МММГ, 3, 98). Часта, як і ў літаратурнай мове, у гэтым значэнні паралельна са словам *раднiя* выкарыстоўваецца субстантываваны прыметнік *родны*: *Дачка родная ў хату не пашла* (в. Лісна Верхнядзвінскага р-на; СПЗБ, 4, 299); *Родная матка б’ючы не заб’ець, а няродная гладзiчы згладзiць* (прыказка; в. Кураполле Пастаўскага р-на; СПЗБ, 4, 300); *У яе цёткi роднай не было дзiцей* (в. Лоск Валожынскага р-на; СПЗБ, 4, 299); *Родныя братэ, а етак сварацца* (в. Старына Чэrvенскага р-на; Шатэрнік, 247). На Браслаўшчыне і Дзятлаўшчыне ў адпаведнасці з акцэнтнымі асаблівасцямі мясцовых гаворак выступае варыянт *радны* з націскам на другім (канцавым) складзе: *Два радных браты былі* (в. Ахрэмаўка Браслаўскага р-на; СПЗБ, 4, 241).

Таксама агульнабеларускае ўжыванне характэрна і для наймення *радзiна*, хоць у цэнтральных раёнах Беларусі яно адзначаецца значна рэдка, чым на астатняй тэрыторыі: *Сабралася цэлая радзiна* (в. Ёдлавічы Браслаўскага р-на; СПЗБ, 4, 239); *Тут уся мая радзiна* (в. Саланое Вілейскага р-на; СПЗБ, 4, 239); *Наша радзiна вялікая* (в. Галавічы Гродзенскага р-на; Сцяш-ковіч-72, 412); *Усе хмарачкi кучачкай пашлі*

Цыкл матэрыялаў пад рубрыкай “Род блізкі і далёкі” друкуецца ў часопісе з 1997 г. Павел Міхайлаў разгледзеў наступныя назвы роднасці і сваяцтва ў беларускіх гаворках: 1997 г. – *бацька* (№ 7), *маці* (№ 8), *сын* (№ 11), *дачка* (№ 12); 1998 – *мужык* (№ 1), *жонка* (№ 2), *брат* (№ 5), *сястра* (№ 8), *дзед* (№ 10), *баба* (№ 11), *унуки* (№ 12); 1999 – *дзядзька* (№ 1), *цётка* (№ 3), *пляменнік* (№ 7), *пляменніца* (№ 9); 2000 – *кумы і хрэснікі* (№ 3), *айчым і мачаха* (№ 7), *пасынак і падчарка* (№ 10); 2001 – *гадванцы* (№ 5); 2002 – *блiзняты* (№ 10); 2003 – *пазашлюбныя дзeці* (№ 1), *аднагодкi і равеснiкi* (№ 6). У № 12 за 1999 г. зменшаны артыкул Клары Панюціч пра назвы *дваюрадных і траюрадных братоў і сяцёр* у беларускіх гаворках.

да маёй радзіначкі (з песні; Лагойшчына; Варлыга, 110); Паеду пабачыць сваю радзіну (в. Старына Чэрвеньскага р-на; Шатэрнік, 239); Звала мяне к сабе мяя радзіна (в. Канічы Касцюковіцкага р-на; Бялькевіч, 380); У каго радзіна бальшая, то курган [на могілках] бальшы (в. Рубеж Клічаўскага р-на; Рамановіч-Чабырук, 128); Ой, слава богу, добра гадзіна, што сабралася уся радзіна (з песні; в. Карпаўка Лоеўскага р-на; Янкова, 301); Іванова радзіна мёд, віно п'ець, а Верына радзіна слэзкі льець (в. Касцюкоўка Гомельскага р-на; МДСГ, 7, 143); С суботы на нядзелю ў годзіну собраў Нікіпорко сваю родзіну (з песні; в. Дзякавічы Жыткавіцкага р-на; НЛГ, 126). На Слаўгарадчыне, паводле сведчання Івана Яшкіна, слова *радзіна* даволі абмежаванае ва ўжытку і выкарыстоўваецца звычайна ў жартаўліва-іранічным кантэксце: *Як зызаве ўсю сваю радзіну* (в. Шаламы Слаўгарадскага р-на; Яшкін, 144). Паралельна з нейтральнай назвай *радзіна* нярэдка ў беларускіх гаворках ужываюцца і такія дэмініўтыўныя (памяншальна-ласкальныя) формы, як *радзінка*, *радзіначка*, *радзінанька*: *Уся наша радзінка на вяселліка сабралася* (в. Арэхаўна Ушацкага р-на; Панюціч, 13); *Ты, сырая маць-зямелька, ты ж мяне асіраціла: узяла татку, узяла мамку, узяла ўсю радзінку, вазьмі й мяне сірацінку* (з песні; пас. Пхоў Мазырскага р-на; Гілевіч, 230); *Не цурайся, радзіначка, а я цябе не буду* (з песні; в. Карпаўка Лоеўскага р-на; Янкова, 301 – 302). Як сведчаць прыклады, а таксама іншыя сабраныя намі фактычныя матэрыялы, назва *радзіна* і яе дэмініўтыўныя формы найчасцей выкарыстоўваюцца ў беларусамі ў розных фальклорных творах. У сучаснай беларускай літаратурнай мове слова *радзіна* – стылістычна абмежаванае і лічыцца трывалейшасцю толькі гутарковага стылю. У гэтым нягледзячы на тое, што яно адзначаецца ў мастацкіх творах вядомых майстроў слова: *Новае ланця з часам стала занадта рэспублікай для Кагутовай радзіны* (У. Караткевіч), *Прызнала дзіцём і мяне, незнаёмую й дзяўчыну, што вырасла ў іншай зусім старэйшай і мае сваю радзіну* (Е. Лось).

На поўначы і паўночным захадзе Беларусі, у цэнтральным Палессі, а таксама на Беласточчыне, Слаўгарадчыне і Смаленшчыне гэтая назва ўжываецца з націскам на першым складзе асновы – *рбдзіна*, *рбдзінка*: *Сягання ў нашай дзярэўні вяселля пачынаецца, бярэ Максімаў Васька дзяўчыну з добрай родзіны* (в. Забрэжжа Валожынскага р-на; МММГ, 3, 98); *Зашлі тры родзіны* (в. Паляцкішкі Воранаўскага р-на; СПЗБ, 4, 299); *Родзіна ее велька: дзевяць чалавек* (в. Баброўнікі, Беласточчына; СПЗБ, 4, 299); *З родзіны толькі дваюрыны браток астаўся* (в. Слабада Ушацкага р-на; Панюціч, 13); *Паглядзі ці ўся твоя радзінка сыбралася?* (в. Астрэйкава Віцебскага р-на; Хрэстаматыя, 29); *І наварылі два браты пышанішнага піва, і зызвалі два браты да ўсю родзіну сваю* (Смален-

шчына; Дабравольскі, 793); *А зы аццоў, зы маць, а за ўсю сваю родзіну* (в. Серкаўка Слаўгарадскага р-на; Яшкін, 144).

У асобных рэгіёнах Беларусі родных і сваякоў называюць словам *радзіма* (*радзімачка*): *Пазвалі на бяседу ўсю радзіму* (в. Лядцо Пухавіцкага р-на; Шатэрнік, 239); *Сабралыся ў мяне ўся мяя радзіма* (в. Зяціца Мсціслаўскага р-на; Бялькевіч, 380); *Сакалы лятуць, лістанькі нясуць, што радзіма прыбудзе, а зязюльчка куде, пясочак нясе, што матусі не будзе* (з песні; в. Смалянціца Пружанскага р-на; Хрэстаматыя, 284).

Пераважна паўднёва- і ўсходнебеларускую лакалізацыю маюць тэрміны *рбдзіч*, *рбдзічка* (фанет. *рбдзічка*): *Не даюць сагласія рбдзічы операцыю робіць. У мене рбдзічка там* (в. Хачэнь Жыткавіцкага р-на; ТС, 4, 294); *Эта вашы рбдзічы? – Не, чужынцы* (в. Ручаёўка Лоеўскага р-на; Янкова, 311); *У мяне рбдзічка жыве ў Гомлі* (в. Бывалькі Лоеўскага р-на; Янкова, 311); *На лета к нам рбдзіч прыляжжне ўсягда* (в. Краўцоўка Гомельскага р-на; МДСГ, 7, 163); *Вунь, бачыце, рбдзічка мая ідзе* (в. Піркі Брагінскага р-на; МДСГ, 7, 164); *Мой ходзяін госцюе ў сваіх рбдзічэй цэлы тры дзень* (в. Тонеж Лельчыцкага р-на; Купа. Малык, 117). Вядомыя гэтыя словы ў гаворках Брагіншчыны (Растаргуеў, 230) і Смаленшчыны (Дабравольскі, 797). Падаў тэрмін *рбдзіч* і сваім слоўніку і Іван Насовіч: *Рбдзіча слоўце не познае* (564). У сучаснай беларускай літаратурнай мове словы *рбдзіч*, *рбдзічка* ў значэнні 'сваяк' лічацца размоўнымі (ТСБМ, 4, 711).

Таксама пашыраны ў асноўным на поўдні і усходзе Беларусі прыставачныя дэрываты *србдзіч*, *србдзічы* 'родныя, сваякі': *Там нашы србдзічы жывуць* (в. Любавічы Жыткавіцкага р-на; ТС, 5, 92); *К Хрысьціні пынаехыла србдзічыў, айдзе іна іх мясьціць будзіць* (Мсціслаўшчына; Юрчанка, НВС, 3, 93); *Рбдзічы, србдзічы, пціцрлісь ходзючы* (в. Шаламы Слаўгарадскага р-на; Яшкін, 144). Ужываецца слова *србдзічы* і ў гаворках Смаленшчыны (Дабравольскі, 871).

Наступныя агульныя назвы роднасці і сваяцтва, суадносныя са старажытным коранем *род-*, як правіла, маюць даволі лакальнае пашырэнне. Так, тэрміны *рбдства* (фанет. *рбдство*), *србдства* (фанет. *србцтва*, *србства*, *србство*, *србтства*) выкарыстоўваюцца пераважна ў цэнтральным і ўсходнім Палессі, на Магілёўшчыне, усходзе Гродзеншчыны і заха-

Павел Аляксандравіч Міхайлаў — мовазнаўца. Кандыдат філалагічных навук. Закончыў Брэсцкі дзяржаўны педагогічны інстытут імя А. С. Пушкіна (1975). Настаўнічаў, працаваў у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі. Загадчык кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. Спецыяліст у галіне беларускай дыялекталогіі, анамалогіі, этналінгвістыкі, навуковай тэрміналогіі. Аўтар больш як 170 навуковых прац.

дзе Віцебшчыны: *Усё родства са свечкай запаленай стаіць, як хто родны памрэ* (в. Ахрэмаўцы Браслаўскага р-на; СПЗБ, 4, 300); *Не дзеля прыдзе, то ідзе ўсе родство да седзіцы у ёго* (в. В. Малешава Столінскага р-на; ТС, 4, 295); *Сродства сваіх прасілі памагчы* (в. Буды Верхнядзвінскага р-на; СПЗБ, 4, 557); *Крэўная радня – сротства* (в. Рудня Астравітая Чэрвеньскага р-на; СПЗБ, 4, 557); *Сродства к вашым прішло, угышчаць будуць* (Слаўгарадчына; Юрчанка, НВС, 3, 93); *На памінкі ўсё сродства сышлося* (в. Ветрынка Выхаўскага р-на; МСМ, 90); *У нас багата сродства* (в. Клетнае Глускага р-на; Янкоўскі, 2, 166); *Жыў там паляк і яго сродства* (в. Шарыбаўка Буда-Кашалёўскага р-на; Клімчук, 161); *Екое сродства было?* (в. Крупейкі Лоеўскага р-на; Янкова, 337). Акцэнтны варыянт *радство, срадство (сраство)* з націскам на канчатку слова адзначаны на Віцебшчыне, паўднёва-ўсходняй Міншчыне, у Дзятлаўскім і Наваградскім раёнах, а таксама ў Рэчыцкім: *Радство папрызджала к нам усё* (в. Валеўка Наваградскага р-на; СПЗБ, 4, 242); *Мо якая сраство е?* (в. Вецяровічы Пухавіцкага р-на; СПЗБ, 4, 557); *Сраство – кроўная радня* (в. Вагушэвічы Бярэзінскага р-на; СПЗБ, 4, 557); *Сваім сраством атходзіны гулялі* (в. Слабада Ушацкага р-на; Панюціч, 15).

Толькі ў асобных раёнах Віцебшчыны, Гродзеншчыны, Магілёўшчыны і Гомельшчыны ў гэтым значэнні ўжываецца тэрмін *србдственнік (србсцвіннік, србсцвяннік)*: *Не мелі яны пры сабе ні дзяцей, ні якіх сротственнікаў, жылі адны* (в. Рагозніца Мастоўскага р-на; Сцяшковіч-88, 455); *Сросцвяннік купіў мне коўдру* (в. Цакучава Лідскага р-на; СПЗБ, 4, 557); *Суседы сросцвіннік жывець у Маскве, ды і ён хочыць туды ехніць* (в. Маластоўка Крысцінапольскага р-на; Бялькевіч, 419).

Назва *прырода* ‘родныя, сваякі’ вядома толькі асобным гаворкам Віцебшчыны, Магілёўшчыны і цэнтральнае Палесся: *У кожнага прырода вялікая, і бліская радня ёсь, і далёкая* (в. Наваселле Ушацкага р-на; Панюціч, 11); *Наша прырода услапакля – іна у ліцо чуць ні маложа міне* (в. Забур’е Віцебскага р-на; Хрэстаматыя, 28); *Уся прырода такіе, а той проста захлынуўся хапаючы, шчэ ж малады буў сусім* (в. Клетнае Глускага р-на; Янкоўскі, 2, 75); *Нехто ж свой е, прырода наша веліка* (в. Сямігосцічы Столінскага р-на; ТС, 4, 252). На думку навукоўцаў, значэнне слова *прырода* ‘родныя, сваякі’ – адно са старажытных, што захавалася да нашага часу ў некаторых беларускіх гаворках.

Варта звярнуць увагу і на слова *адрбддзе*, якое ў гаворках Віцебшчыны ўжываецца ў двух значэннях. Першае з іх ‘родныя, сваякі’ – стылістычна нейтральнае і характэрна толькі для гаворак Ушацкага і Дзісеншчыны: *Гэта ўсё наша адрбддзе, многа ў нас тут радні* (в. Дольцы Ушацкага р-на; Панюціч, 11); *Я ні вайзга атрбддзе, што ўсе злыі ходзіці, мне нечэга-злувацца* (в. Манякова Мёрскага р-на; Крыўко, 106). Аднак у гэтым значэнні слова *адрбддзе* выкарыстоўваецца не надта часта, а таму яго з

пэўнай доляй верагоднасці можна аднесці да пасіўнага слоўнікавага запасу мясцовых жыхароў. Цяпер тут, як і на іншай тэрыторыі Беларусі, яно часцей ужываецца з ярка выражанай адмоўнай стылістычнай афарбоўкай для наймення благой радні, дрэннага роду, паходжання, племя: *У, усё такое адрбддзе! Зяры, ня людзі!* (в. Дольцы Ушацкага р-на; Панюціч, 12). Менавіта з такой стылістычнай афарбоўкай яно і замацавалася ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (ТСБМ, 1, 173). Падобнае семантычнае раздваенне слова, на думку шэрагу мовазнаўцаў, – вынік яго працяглага гістарычнага функцыянавання, што і прывяло з цягам часу да стылістычных трансфармацый семантыкі.

Усе астатнія агульныя найменні роднасці і сваяцтва ў беларускіх гаворках, суадносныя з коранем *род-*, маюць выключна адзінкавыя фіксацыі. Гэта такія словы, як *србдствіе* (Смаленшчына; Дабравольскі, 871), *сродныця* (в. Дзмітравічы Камянецкага р-на; СПЗБ, 4, 557); *раднікі* (Літва; СПЗБ, 4, 241), *радзіца* (усходняя Віцебшчына; Аксмяітаў, 192); *радак* ‘далёкі родзіч’ (Насовіч, 564); *рбдзіві* (в. Руда Яварская Дзятлаўскага р-на; СРЛГ, 100); *рбдыш* (Смаленшчына; Дабравольскі, 797).

Другая шматколкавая і разнастайная група агульнабеларускіх найменняў роднасці і сваяцтва ў беларускай дыялектнай мове суадносіцца са старажытнымі каранем *свой-*. Агульнавядомы займеннік *свой (свая, свае)* са значэннем роднасці і сваяцтва ўжываецца ў функцыі назоўніка: *Свой – ні свой, загалішыся не стой* (прыказка; в. Хамякі Гродзенскага р-на; Цыхун, 127); *Свой, што хоча, тоя робя* (в. Малі Астравецкага р-на; СПЗБ, 4, 399); *Свой са сваім біся, а чужы не мяшайся* (прыказка; в. Вузла Мядзельскага р-на; СПЗБ, 4, 399); *На запойнах адны свае былі, чалавек трыццаць, ягоная радня й мая* (в. Мажэйшчына Ушацкага р-на; Панюціч, 9); *Цэлыя дзярэўня – а ўсё свае* (пас. Ленінскі Слаўгарадскага р-на; Яшкін, 143); *Свое, усе наша родня тутока ў сале жывуць* (в. М. Малешава Жыткавіцкага р-на; ТС, 5, 22); *Я хоць і далёка, але прыходжуса табе свая па бацьку* (в. Дарашэвічы Гродзенскага р-на; Цыхун, 126); *Як свой сабакы кусаюцьця, хай чужыі ны мышыюцьця* (прыказка; в. Сіманавічы Драгічынскага р-на; СПЗБ, 4, 399). Займеннік *свой* як агульная назва родных, сваякоў вядомы практычна ўсім славянскім мовам, норма сучаснай беларускай літаратурнай мовы (ТСБМ, 5.1, 96).

Таксама агульнапапулярнае ў беларускіх гаворках са значэннем ‘родныя, радня’ – слова *сваяк* (фанет. *свояк*): *Нашы сваякі былі ў яе* (в. Груздава Пастаўскага р-на; СПЗБ, 4, 383); *Майго свата сваякі ў Адэсі* (пас. Чапаеўскі Верхнядзвінскага р-на; СПЗБ, 4, 383); *Нашы сваяке папрыгджалі, яны туд жылі, але выехалі на чаліну* (в. Нагародавічы Дзятлаўскага р-на; Сцяшковіч-72, 441); *У нас не беруць за кума і куму сваякоў, бо ўмірае дзіця* (в. Запясочча Жыткавіцкага р-на; ТС, 5, 23); *Ды ён мене далёкі сваяк* (в. Марозавічы Буда-Кашалёўскага р-на; МДСГ, 8, 133); *Ён жа троха нейкі й сваяк мне*

(в. Старына Чэрвеньскага р-на; Шатэрнік, 254). Слова *сваяк* – норма літаратурнай мовы.

Акрамя агульнай назвы роднасці *сваяк*, у беларускай дыялектнай мове даволі шырока, пераважна на Міншчыне, а таксама на Ушаччыне, Мсціслаўшчыне і Тураўшчыне, выкарыстоўваецца і аднакаранёвы тэрмін *сваяўствó* (*сваяствó*, *свайствó*, *своўствó*): *Васілёва ўсё сваяўство ў Дукоры: яго жонка аттуль* (в. Старына Чэрвеньскага р-на; Шатэрнік, 254); *Я ні прызнаю такога сваяўства, бо яны едуць толькі, як ім трэба што* (в. Цялякава Уздзенскага р-на; МММГ, 2, 145); *Вядома ж, сваяство: быў швагерам колісь* (в. Новіны Нясвіжскага р-на; СПЗБ, 4, 383); *Ай, свайство там такое: пень гарэў, а ён рукі грэў* (в. Саланое Вілейскага р-на; СПЗБ, 4, 381); *Усё свайство сыбралыся кучыю, апсуждаюць, верна, нявестку новую, – ці пу душо то іна Зыхаріхі прішлася* (Мсціслаўшчына; Юрчанка, 3, НВС, 69); *Бабу пупорэзну бралі по свайству* (в. М. Малешава Жыткавіцкага р-на; ТС, 5, 23). Нарматыўныя слоўнікі сучаснай беларускай літаратурнай мовы падаюць слова *сваяўство* як дыялектнае. Толькі на Лоеўшчыне і Слонімшчыне ў гэтым значэнні выкарыстоўваюцца тэрміны *свайна́* і *сваёнство*, на астатняй тэрыторыі Беларусі яны не адзначаюцца: *Ї свайны нема ў нас* (в. Дзяражычы Лоеўскага р-на; Янкова, 320); *Сваенство развялі тут – бач ты, а мы што?* (в. Чамяры Слонімскага р-на; Чыгрын, 186).

Іншыя агульныя назвы роднасці і сваяцтва ў беларускай дыялектнай мове, суадносныя з каранем *свой*, можна хутчэй за ўсё кваліфікаваць не як агульныя, а як родавыя найменгі, бо яны з'яўляюцца назоўнікамі жаночага роду і абазначаюць асоб жаночага полу (зрэдку – мужчынскага). Паводле знешніх дэрывацыйных прыкмет яны падзяляюцца на дзве групы: *сваякіня* (*сваякіння*, *сваякіня*) і *сваячыня* (*сваячына*, *сваячыня*). Найменні першай групы занатаваны толькі ў гаворках Магілёўшчыны, Гомельшчыны і Смаленшчыны: *Мыя сваякіня ў тым гаду пышла замуж* (в. Кянічы Касцюковіцкага р-на; Бялькевіч 402); *Лешта к табе трецій дзень сваякіня ні лыказывічыца, а ты й рада, каб і тры гады ні выходзіла* (Мсціслаўшчына; Юрчанка, НВС, 69); *Їдзець сваякіння ля магільніка і дужа баіцца* (в. Бярозкі Хоцімскага р-на; МСМ, 84); *Прыходжвае яго сваякіня, кажа, што дзецям нечага адзець* (в. Быч Кармянскага р-на; МДСГ, 8, 133); *Наша сваякіня добра жыве* (в. Неглобка Веткаўскага р-на; МДСГ, 8, 133); *Сваякіня памёрла* (Смаленшчына; Дабравольскі, 819). На гэтай жа тэрыторыі, а таксама на Гродзеншчыне і Браншчыне ўжываецца назва *сваячыня* і яе варыянты: *Два браты і сваячына пьдзіржалі крепка ў руках* (Мсціслаўшчына; Юрчанка, СНС, 135); *Еты ты сваячына сестрынаму мужыку* (в. Дубраўка Добрушкага р-на; МДСГ, 8, 133); *Сваячына ў нас была* (в. Неглобка Веткаўскага р-на; МДСГ, 8, 133); *Яна яму нека сваячына, мусі ў другой стрэчы сястра, ці што, прыходзіцца* (в. Адэльск Гродзенскага р-на; Цыхун, 126); *Няма іх – пашлі к сваячыне* (Браншчына; Растаргуеў,

237). У гаворках Мсціслаўшчыны адзначаецца яшчэ і варыянт *свэйшніца*: *Па-мойму, іна Кулужынятым нейкія свэйшніца была* (Юрчанка, СНС, 134 – 135). На Валожыншчыне ў гэтым значэнні ўжываецца слова *сваялак*: *А сваялак са стога як гальдыхнеца на зямлю!* (в. Дубошы Валожынскага р-на; СПЗБ, 4, 383).

Акрамя агульных найменняў роднасці і сваяцтва, суадносных з каранямі *род-* і *свой-*, у беларускіх гаворках выкарыстоўваюцца шматлікія іншыя словы для абазначэння гэтага паняцця. Перш за ўсё тут варта звярнуць увагу на назвы, суадносныя з каранямі *кроў-* і *плем-*. З ліку найменняў, што аб'ядноўваюцца вакол караня *кроў-*, вызначаюцца тэрміны-назоўнікі і тэрміны-прыметнікі. Найбольш вядома з іх назва *крэўны* 'родны, роднасны, блізкі', пашыраная ў асноўным у межах так званай усходняй дыялектнай зоны: *З'ехаліся ўся радня крэўная на вяселя* (в. Мярэцкі Глыбоцкага р-на; СПЗБ, 2, 550); *З'ехаліся ўсе крэўныя на бал* (в. Старына Чэрвеньскага р-на; Шатэрнік, 141); *Лэўна, ён крэўны табе?* (в. Сукрэмна Сенненскага р-на; Каспяровіч, 166); *Кроў ва сне – крэўнага кагосьці пабаіш* (павер'е; Дзяражычы Лоеўскага р-на; Янкова, 169). У сучаснай беларускай літаратурнай мове форма *крэўны* аднесена да размоўнага стылю (ТСБМ, 2, 728). На думку аўтара, слова *крэўны* ў беларускай мове – запазычанне з польскай мовы (ЭСБМ, 5, 140). З ліку тэрмінаў-назоўнікаў, суадносных з каранем *кроў-*, у беларускіх гаворках ужываюцца *краўнякі* (*крэўнікі*), *краўнячка* (*крэўнячка*), *краўнасць* і *крэўшчына*: *Ён з маім бацькам краўнякі* (Літва; СПЗБ, 2, 521); *Крэўнікі мае прыехалі ў госці* (в. Рыбчына Вілейскага р-на; СПЗБ, 2, 550); *Мая краўнячка знае гэту траву* (в. Солы Смаргонскага р-на; СПЗБ, 2, 551); *А хто яна мне? Ці яна мне сусетка харошая быўшая? Ці крэўнячка, радство якое? Баба, чужая баба* (в. Савоні Стаўбцоўскага р-на; МММГ, 2, 85); *Кроўнасць маюць меж сабою* (Насовіч, 253); *Крэўшчына наша хіліцца до нас* (в. Хотамель Столінскага р-на; ТС, 2, 245). Часам пры звароце да дзіцяці выкарыстоўваецца лакальная форма *краўнічак* (фанет. *краўнічык*): *Ты ж мой краўнічык дырагі, садзіся, дзяцёнычык ты мой* (Бялыніцкі р-н; Яўсееў, 59).

Найменняў, суадносных з каранем *плем-* у значэнні 'родныя, сваякі', у беларускай дыялектнай мове занатавана няшмат. Большасць з іх адзначаны ў Гомельскай, на ўсходзе Брэсцкай, паўднёвым усходзе Гродзенскай і захадзе Мінскай абласцей, а таксама ў слоўніку Івана Насовіча, дзе, як вядома, тэрытарыяльная лакалізацыя слоў не падаецца, г. зн. прыкладна ў межах так званай паўднёва-ўсходняй дыялектнай зоны. Тут у гэтым значэнні выступаюць словы *плёмя* (фанет. *плэме*, *плэм'е*), *плёмень*, *плёмёнство*, *племейство*: *Наша плёмя бальшое* (в. Піркі Брагінскага р-на; МДСГ, 6, 190); *Ён хоць далёкі, але нашага плёмя* (в. Вострава Слонімскага р-на; Сцяшковіч-72, 374); *У міліцыі казалі, што ніякага плёмя яму тут няма, і ні пусцілі заяц Юзэфінага* (в. Савоні

Стаўбоўскага р-на; МММГ, 2, 125); *На гібель тебе і племю твайму* (Насовіч, 417); *По племені замуж беруць* (звычай; в. Хотамель Столінскага р-на; ТС, 4, 57); *Ее племень нічога!* (в. Альшаны Столінскага р-на; ТС, 4, 57); *У его племенство велікое* (Насовіч, 417); *Хай бы зналі нашы, племёнство, дзе дзед лежыць* (в. М. Малешава Жыткавіцкага р-на; ТС, 4, 57); *Ге, дзе мое племеўство?* (жартоўна пра дзяцей; в. Цераблічы Столінскага р-на; ТС, 4, 57).

На Палессі ў значэнні 'радня, сваякі' ўжываю кагал (кагал) і кагалство: *Моей жонкі кагал у Данілецах* (в. Пагост Жыткавіцкага р-на; ТС, 2, 176); *Кажыць, што твой вялікі кагал* (в. Альхоўцы Ляхавіцкага р-на; СПЗБ, 2, 355); *Вон жэ с такога кагалу, што брат з братом век б'юцца* (в. Тонеж Лельчыцкага р-на; Кучук-Малюк, 50); *Нехай не берэ тое дзейкі, бо плохе кагало тэ* (в. В. Малешава Столінскага р-на; ТС, 2, 176); *Нашэ кагалство: Баброву, Сцюдзёнаву, Мацвееву – усе Рабчанкі* (в. Жаховічы Мазырскага р-на; Крывіцкі, 58). На думку этымолагаў, найменне ўтворана ад кагал 'яўрэйскае абшчыннае самакіраванне' (ЭСБМ, 4, 25).

Толькі на Магілёўшчыне, Гомельшчыне і ўсходзе Брэстчыны ў якасці агульнай назвы родных, сваякоў выкарыстоўваецца слова *кодла* (фанет. *кодло*): *Усё кодла іх вымерла, нікога німа* (в. Пібалы Касцюковіцкага р-на; Бялькевіч, 229); *У Мікіты па ўсяму свету кодла* (Бялыніцкі р-н. Яўсееў, 58); *По кодлу і куры чубатые* (прыказка; в. Хачэнь Жыткавіцкага р-на; ТС, 2, 201); *У нас называюць і по кодлу, і по фаміліях* (в. Альгомель Столінскага р-на; ТС, 2, 201); *Кодла – эта ўся мая прырода, родзічы* (в. Ручаўка Лоеўскага р-на; Янкова, 161); *Да што тэ гаворыць – ена дзейка з добраго кодла* (в. Зімовая Буда Мазырскага р-на; Яшчыкоўская, 163); *Ім добра, бо ў іх кодла вялікае* (в. З.рэчч. Жлобінскага р-на; МДСГ, 4, 238). Адна з фарэварэння назвы *кодла* існуе думка пра верагоднасць паходжання ад польск. *godło* 'радовы знак' (ЭСБМ, 5, 89).

Такім чынам, агульнага роднага і сваяцтва ў беларускай дыялектнай мове сведчыць пра наяўнасць у ёй значнай колькасці слоў, што выкарыстоўваюцца ў гэтым значэнні. Некаторыя з іх шырока ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове. Многія словы захавалі першасныя, старажытныя значэнні, іншыя пэўным чынам змянілі семантыку. Усё гэта сведчыць пра актыўнае жыццё дыялектнага слова і яго цесную сувязь з лексічнай сістэмай літаратурнай мовы.

Скарачэнні

Аксамітаў – Аксамітаў А. Дыялектызмы і архаізмы ў беларускім сірочым вяселлі // Народнае слова. – Мінск, 1976; **Бялькевіч** – Бялькевіч І. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. – Мінск, 1970; **Варлыга** – Varyha Adam. Krajovy slovník Łahojščyny. – New York, 1970; **Гілевіч** – Песні народных свят і абрадаў / Укл. і рэд. Н. Гілевіч. – Мінск, 1974.

Дабравольскі – Добровольский В. Смоленский областной словарь. – Смоленск, 1914; **Каспяровіч** – Каспяровіч М. Віцебскі краёвы слоўнік: Матэрыялы. – Віцебск, 1927; **Клімчук** – Клімчук Ф. З матэрыялаў экспедыцыі ў Буда-Кашалёўскі і Жлобінскі раёны // Гавораць Чарнобыльцы. – Мінск, 1994; **Крывіцкі** – Крывіцкі А. і інш. Усходнепалеская гаворка наваколля Мазыра // Гавораць Чарнобыльцы. – Мінск, 1994; **Крыўко** – Крыўко М. Так гавораць на Дзісеншчыне // Народнае слова. – Мінск, 1976; **Кучук-Малюк** – Кучук І., Малюк А. Палескі слоўнік: Лельчыцкі раён. – Мазыр, 2000; **МДСГ** – Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны // Беларуская мова і мовазнаўства: Міжвузаўскі зборнік. Вып. 3 – 10. – Мінск, 1975 – 1982; **МММГ** – Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак. Вып. 1 – 3. – Мінск, 1970 – 1977; **МСМ** – Матэрыялы для абласнога слоўніка Магілёўшчыны. – Мінск, 1981; **Насовіч** – Насовіч І. Слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1983; **НЛГ** – Народная лексіка Гомельшчыны ў фальклору і мастацкай літаратуры: Слоўнік. – Мінск, 1983; **Панюціч** – Панюціч К. Лексіка народных гаворак. – Мінск, 1976; **Рамановіч-Чабярук** – Рамановіч С., Чабярук А. З лексікі адной гаворкі Клічаўскага раёна // Жывое слова. – Мінск, 1978; **Растаргуеў** – Растаргуев П. Словарь народных говоров Западной Брянщины: Матэрыялы для історыі слоўнаго состава гаворак. – Мінск, 1973; **СПЗБ** – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і іх пагранічча. Т. 1 – 5. – Мінск, 1979 – 1986; **СРЛГ** – Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны. – Гродна, 1999; **Сцяшковіч-72** – Сцяшковіч Т. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці. – Мінск, 1972; **Сцяшковіч-83** – Сцяшковіч Т. Слоўнік Гродзенскай вобласці. – Мінск, 1983; **ТС** – Тураўскі слоўнік: Т. 1 – 5. – Мінск, 1982 – 1987; **ТСБМ** – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 1 – 5. – Мінск, 1977 – 1984; **Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1 – 4. – Москва, 1964 – 1973; **Хрэстаматыя** – Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. – Мінск, 1962; **Цыхун** – Цыхун А. Скарбы народнай мовы. – Гродна, 1993; **Чыгрын** – Чыгрын І. Яшчэ адзін вырай з нашых слоў вёскі Чамяры Слонімскага раёна // Жывое наша слова. – Мінск, 2001; **Шатэрнік** – Шатэрнік М. Краёвы слоўнік Чэрвеньшчыны. – Мінск, 1929; **ЭСБМ** – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1 – 8. – Мінск, 1978 – 1993; **Юрчанка, НВС** – Юрчанка Г. Народнае вытворнае слова: 3 гаворкі Мсціслаўшчыны. Ч. 1 – 3. – Мінск, 1981 – 1985; **Юрчанка, СНС** – Юрчанка Г. Сучаснае народнае слова. – Мінск, 1988; **Янкова** – Янкова Т. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны. – Мінск, 1982; **Янкоўскі** – Янкоўскі Ф. Дыялектны слоўнік. Вып. 1 – 3. – Мінск, 1959 – 1970; **Яўсееў** – Яўсееў Р. Маці казала так...: 3 гаворкі Бялыніцкага раёна. – Мінск, 1978; **Яшкін** – Яшкін І. Назвы роднасці, сваяцтва, сяброўства і суседзяў на тэрыторыі Слаўгарадчыны // Беларуская мова: Даследаванні па лексікалогіі. – Мінск, 1965; **Яшчыкоўская** – Яшчыкоўская М. Лексіка гаворкі вёскі Зімовая Буда Мазырскага раёна // 3 народнага слоўніка. – Мінск, 1975.